

**ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻ ՎԻՃԱԿԸ ԱՐՑԱՆՈՒՄ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ
ԻՇՆԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՏԱՏՄԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ(1920-1923թթ)***

Արպատ Ավանեսյան, Գրիշա Հարությունյան

Ժողովրդական կրթության գործը Արցախում խորհրդային կարգերի հաստատման նախօրյակին շատ խղճուկ պատկեր էր ներկայացնում: 20-րդ դարի սկզբին ցարական կառավարության ռեակցիոն, ազգային ճնշման քաղաքականությունը արգելակում էր ժողովրդական կրթության զարգացումը: Ցարիզմն ազգային դպրոցներում հաճախակի արգելում էր մայրենի լեզվով դասավանդումը՝ վարելով ռուսականացման քաղաքականություն[1]:

Արցախում ժողովրդական կրթության վիճակն էլ ավելի վատթարացավ համաշխարհային առաջին պատերազմի տարիներին, հատկապես՝ 1918-1920թթ: Այդ տարիներին Ղարաբաղում ծանր վտանգներով լի կացություն էր ստեղծվել հայ հասարակության համար: Ազգամիջյան կռիվներն ու բախումները, քաղաքական ծանր իրավիճակը երկրամասում ստեղծել էին ծանր տնտեսական կացություն. դրությունն ավելի քան օրհասական էր:

Շուշիի թեմական դպրոցի շրջանավարտ Աբրահամ Կիսիբեկյանը(1892-1973թթ.) իր հուշերում գրում է.«1918-1920 թվականները Լեռնային Ղարաբաղի հայ ժողովրդի դառնությունների տարիներին ինչեր չանցան նրա գլխով և ինչպիսի հարվածներ նա չստացավ: Սակայն այս բոլոր զրկանքներից ամենաստսկալին սովն էր: Ով չի տեսել նրա դաժան դենքը, նա չի կարող ամենայն մանրամասնությամբ պատկերացնել նրա զարհուրելի ավերիչ ու սոսկալի էությունը: Լեռնային Ղարաբաղի օղակումն ու նրա աշխատավորության մեկուսացումը, Ադրբեջանի կառավարության կողմից կազմակերպված ավազակություններն ու կողոպուտները, անարխիան ու սպեկուլյացիան, ամենօրյա անըդհատ ներս հոսող գաղթականությունը, սովորական նորմալ աշխատանքից զրկվելը լիակատար դարձրին նրա տնտեսության բացարձակ քայքայումը, որին հաջորդեց վարակիչ հիվանդություններն ու սովը, որը սկսեց անխնա մահ սփռել ամենուրեք: Միակ միջոցը, որ կարող էր փոքր ի շատե քաղցի ու կարիքի ճիրաններում թայրտացող հայ ժողովրդին փրկել, ամոքել նրա վիճակը, դա ներքին միջոցների կազմակերպումն էր, որը ձեռնարկեց Շուշիում գործող հայոց բարեգործական ընկերությունը: Նա Լեռնային Ղարաբաղի շրջաններն ուղարկեց մարդկանց, որոնցից մեկն էի ես, օգնելու տառապյալ ժողովրդին: Թե ինչպիսի սոսկալի տեսարանների ես ականատես եղա (ազգամիջյան կռիվներ, բախումներ, թուրքերի գիշերային հարձակումներ, կողոպուտ և այլն), այդ ամենը մանրամասն նկարագրում եմ իմ հուշերում»: «Դրությունը քանի գնաց ծանրացավ. որքան տառապեց, որքան զոհեր տվեց, որքան արցունք թափեց իմ հարագատ ու անզուգական Ղարաբաղը (1918-1920թթ.): Սակայն նրան ոչ ոք չլսեց ու չկարեկցեց: Ընդհակառակը, ռխակալ, խարդախ ու դաժան թշնամին՝ Ադրբեջանի կառավարությունը և նրա լակեյները, միջոցներ էին գործադրում այդ դրությունից օգտվելու, իր կեղտոտ նպատակներն իրականացնելու...»[2]:

* Հոդվածն ընդունվել է 12.03.2015:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել ԱրՊՀ մանկավարժության և հոգեբանության ամբիոնը:

Հնայած իրար հաջորդող ծանր քաղաքական, տնտեսական պայմաններին ու ազգերի նվաճողների վայրագ բռնություններին՝ արցախահայությունը իր գոյության ամենաօրհասական պահերին անգամ(ինչպես դարեր շարունակ) երբեք չի կորցրել հոգու արիությունը և մտքի սլացքը, միշտ միջոցներ ու հնարքներ է գտել պայքարելու իր անկախության, մշակույթի և այդ մշակույթը ժողովրդի մեջ վառ պահող ազգային դպրոցի համար՝ այն դիտելով որպես ազգային ինքնությունության դրսևորման և գոյատևման կարևորագույն գործոն:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ Արցախի տնտեսության լիակատար քայքայման և ազգամիջյան կռիվների ու քաղաքական իրադարձությունների անբարենպաստ ընթացքի հետևանքով 1918-1920 թվականներին գրեթե դադարել էր գործելուց առանց այդ էլ խղճուկ դպրոցական ցանցը: Օրինակ՝ Ռուսական կայսրության սահմաններում եղած հայկական վեց թեմերում, մոտավոր հաշվառումներով, գոյություն են ունեցել շուրջ 480 հայկական-ծխական տարրական դպրոցներ(Երևանում, Վրաստանում, նոր Նախիջևանում, Աստրախանում, Շամախում և Արցախ-Ղարաբաղում): 1918-1920 թվականներին ազգամիջյան կռիվների մռայլ տարներին, Ղարաբաղում գործել են 22 հայկական դպրոցներ, իսկ Նուխի քաղաքում՝ 8, յուրաքանչյուր դպրոցում սովորում էր 18-20 աշակերտ, դասավանդում մեկ ուսուցիչ:

1918-1920 թվականներին Լեռնային Ղարաբաղ-Արցախը կառավարվել է Հայոց Ազգային խորհրդի կողմից, որը հնարավորինս չափով ապահովել է կրթօջախների համար հնարավոր տանելի պայմանները, իսկ 1920թ. ապրիլ-մայիս ամիսներին միավորվել է Հայաստանի առաջին հանրապետությանը: 1920թ. մայիսին խորհրդային 11-րդ կարմիր բանակի զորամասերը գրավեցին Լեռնային Ղարաբաղը, և այն խորհրդայնացվեց: Կավբյուրոյի 1921 թ. հուլիսի 5-ի կամայական որոշմամբ Լեռնային Ղարաբաղը բռնակցվեց Խորհրդային Ադրբեջանին, իսկ 1922 թվին դարձավ Խորհրդային Միության մի մասը[3]:

Այդ մռայլ տարիներին Ղարաբաղում գործող հայկական դպրոցների համեմատ քիչ թե շատ բարեկարգ փիճակում էր Ռուսական տիպի ուսումնական հաստատությունը՝ Շուշիի ռեալական ուսումնարանը, որտեղ հայ աշակերտները համեմատաբար մեծ թիվ են կազմել: Ժամանակակիցներից մեկը՝ աշխարհագետ, պատմաբան, մանկավարժ Ռուբեն Տեր Գասպարյանը (1919-1920թթ.), դասավանդում էր Շուշիի թեմական դպրոցում, միաժամանակ դասավանդում ռեալական ուսումնարանում և վարում գրադարանի վարիչի պաշտոնը) իր հայրենի Շուշի քաղաքի պատմությանը նվիրված գրքում մատնանշում է, որ 1918-1920 թվականներին ռեալական ուսումնարանում սովորում էր 444 աշակերտ, դասավանդում՝ 23 ուսուցիչներ: Բազմավաստակ պատմաբան Լեոն Շուշիի հայոց հոգևոր թեմական դպրոցի պատմությանը նվիրած իր աշխատությունում նույնպես հիշատակում է այդ փաստը[4]:

Անշուշտ, Շուշիի ռեալական ուսումնարանը, իրապես լինելով հանարյա քիչ թե շատ ժամանակակից բարեկարգ դպրոցը արցախահայ իրականության մեջ, երբեք չի փակվել և իր գործունեության ընթացքում (1881-1920թթ.) պակաս դեր չի խաղացել արցախահայ ժողովրդի հասարակական, քաղաքական ու մշակութային կյանքի զարգացման, մատաղ սերնդի դաստիարակության, կրթության գրծում, քան Շուշիի հայոց հոգևոր թեմական դպրոցը[5], թեև նրա նման երկարամյա կյանք չի ունեցել, քանի որ թեմականը մի քանի անգամ փակվել, վերաբացվել է:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ 1920թ. Շուշիի ռեալական ուսումնարանի փակումից հետո ռեալականի շենքում գործող երկրորդ աստիճանի հանրակրթական դպրոցը 1921-1922 ուսումնական տարում վերափոխվում է ուսուցչական սեմի-

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԼՐԱՏՈՒ 2015

նարիայի, իսկ 1922-1923 ուսումնական տարում՝ մանկավարժական ուսումնարանի՝ դառնալով ռեալական ուսումնարանի իրավահաջորդը:

Մեր ձեռքի տակ եղած հավաստի փաստագրական տվյալների հիման վրա այժմ համառոտակի ներկայացնենք Լեռնային Ղարաբաղի հանրակրթական դպրոցների ընդհանուր բնութագիրը 1920-1923 թվականներին:

Լեռնային Ղարաբաղի առաջին լուսժողովոմ Արշավիր Քամայանի զեկուցագրերից տեղեկանում ենք, որ 1920-1921 ուս.տարում ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ Ղարաբաղում վերացվում են տարրական և միջնակարգ դպրոցների (երկաստիճան դպրոցները՝ առաջին աստիճան՝ 1-5 դասարան, երկրորդ աստիճան՝ 5-9 դասարան՝ համարվում էին միջնակարգ) վերատեսուչների, տեսուչների, վերակացուների, ավագ ուսուցիչների, դասարանական դաստիարակների պաշտոնները, կրթական հոգեբարձուները, ծնողական խորհուրդները^[6]: Մինչև հատուկ կանոնադրության մշակումը՝ դպրոցների անմիջական կառավարման համար ստեղծվում են դպրոցական ժամանակավոր խորհուրդներ: Դրանց կազմի մեջ էին՝

ա) դպրոցական բոլոր աշխատողները,

բ) սովորողների ներկայացուցիչները՝ (ծնողները), դպրոցական աշխատողների մեկ քառորդի հարաբերությամբ,

գ) ժողովրդական լուսավորության բաժնի ներկայացուցիչները:

Դպրոցական ժամանակավոր խորհրդի կազմում աշակերտական ներկայացուցիչների ընտրությանը կարող էին մասնակցել առաջին աստիճանի դպրոցների վերջին երկու խմբի աշակերտ- աշակերտուհիները, իսկ երկրորդ աստիճանի դպրոցներում՝ բոլոր սովորողները:

Դպրոցական խորհուրդներն ունեցել են իրենց գործադիր մարմինը՝ նախագահությունը, որի կազմի մեջ չէին կարող մտնել 1920-1921 ուս.տարվա առաջին ամիսներին, այսինքն՝ մինչև Հայաստանում, Ղարաբաղում խորհրդային կարգերի հաստատումը՝ վերատեսչի, տեսչի և ավագ ուսուցչի պաշտոնում աշխատած անձինք:

Հենց այդ խնդիրների իրականացմանն են ուղղված եղել թե՛ Հայաստանի և թե՛ Լեռնային Ղարաբաղի հեղկոմի, լուսժողովոմատի և նրանց տեղական օրգանների կողմից ձեռնարկված միջոցառումները:

Այդ ուսումնական տարում, կյանքի պահանջներին համընթաց, Ղարաբաղի հայկական գյուղերում ակտիվանում է ժողովրդի հասրակական նախաձեռնությունը նոր դպրոցների ստեղծման գործում: Համենատաքար մեծանում է տեղական հայ բնակչության հետաքրքրությունը լուսավորական գործի նկատմամբ: Հասարակությունը ցանկություն է հայտնում դպրոցի պահպանման համար նյութական միջոցներ հանգանակել և կառուցել դպրոցի շենքը: Օրինակ՝ Աբրամ Կիսիբեկյանը, որ երկար տարիներ աշխատել է Գյումե Ճարտարի դպրոցում (1913-1917թթ.), իր հուշերում գրում է, որ Վարանդա գավառում համենատաքար բարեկարգ վիճակում են եղել Գյումե, Ղուզե Ճարտարի, Գիշու և Խունուշինակի դպրոցները: Եթե 1916-1917 ուս.տարում Գյումե Ճարտարի երկդասյա երկսեռ դպրոցում սովորում են 84 աշակերտ, դասավանդում՝ 5 ուսուցիչ, Ղուզե Ճարտարում՝ 23 աշակերտ, 2 ուսուցիչ, Գիշու դպրոցում՝ 70 աշակերտ, 4 ուսուցիչ, Խունուշինակի դպրոցում՝ 67 աշակերտ, 3 ուսուցիչ, ապա 1920-1921 ուս.տարում՝ նշված գյուղերի նոր տիպի առաջին աստիճանի դպրոցներում սովորում էին 35-40 աշակերտ: Միայն բարեկարգ վիճակում էր Գյումե Ճարտարի դպրոցական շենքը, որը կառուցվել է Ճարտարի հասարակության հանգանակած նյութական միջոցներով: Իսկ Արշավիր Քամայանի զեկուցագրում նշվում է, որ Ղուզե Ճարտարի, Գիշու և

ՄԵՏՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԼՐԱՏՈՒ 2015

Խուճուխինակ գյուղերում դպրոցական փոքրիկ շենքը կառուցվել է 1922-1923 ուսումնական տարում[8]:

Վաստակաշատ մանկավարժ Միքայել Աղաջանյանը «Հաթերք» ծավալուն աշխատությունում հիշատակում է, որ խորհրդային շրջանի առաջին դպրոցը Հաթերքում բացվեց 1921-1922 ուսումնական տարում՝ 1-4 դասարաններով[7]: 20-րդ դարի Արցախի լավագույն մանկավարժ Խորեն Ղազարյանը «Տունի» գրքում փաստում է, որ խորհրդային կարգերի հաստատումից հետո, 1920-1921 ուսումնական տարում Տունի գյուղում բացվեց տարրական՝ առաջին աստիճանի դպրոց, որտեղ սովորում էին 26 աշակերտ, դասավանդում էր Բաքվից եկած Ռուբեն անունով վարժապետը, որը մաժամանակ հեղափոխական աշխատանք էր տանում գյուղում: Ուսումնական պարապմունքները կազմակերպում էին համագյուղացի հայրենասեր Նիկոլայ Մելքունյանի սեփական տան երկրորդ հարկում, անվճար:

1920-1923 թվականներին Լեռնային Ղարաբաղում բացված առանձին դպրոցների պատմության մասին համառոտ տեղեկություններ են տրվում նաև պրոֆեսոր Սերգեյ Մելքունյանի, 20-րդ դարի լավագույն մանկավարժ Միքայել Բեգլարյանի և շատ ուրիշների աշխատություններում, հուշագրություններում[11]:

Այժմ տեսնենք թե ինչպիսի պատկեր էին ներկայացնում Լեռնային Ղարաբաղի դպրոցները 1920-1921 և 1922-1923 ուսումնական տարիներին:

1920-1921 ուսումնական տարում Լեռնային Ղարաբաղում գործող դպրոցների տիպերը, դասավանդող ուսուցիչների և աշակերտների թիվը՝ ըստ գավառների[12]:

Աղյուսակ 1

Բնակավայրի անվանումը	Դպրոցների ընդհանուր քանակը	Առաջին աստիճանի դպրոց			Երկրորդ աստիճանի դպրոց		
		քանակը	Աշակերտների քանակը	Ուսուցիչների քանակը	քանակը	Աշակերտների քանակը	Ուսուցիչների քանակը
քաղաք Շուշի	3	2	64	2	1	262	18
գ.Ղարաղշլաղ	1	1	26	1	-	-	-
գ.Շուշ	1	1	38	2	-	-	-
գ.Ազնեք	1	1	26	1	-	-	-
գ.Քոասնի	1	1	24	1	-	-	-
գ.Հարավ	1	1	22	1	-	-	-
Վարանդա գավառ	21	21	1560	36	-	-	-
Դիզակի գավառ	28	27	1967	45	1	168	14
Խաչենի գավառ	18	18	846	23	-	-	-
Քրաբերդի գավառ	21	21	1219	37	-	-	-

Շուշի քաղաքում և Դիզակ գավառում գործում էին մեկական մանկատներ, համապատասխանաբար՝ 125 երեխա, 5 դաստիարակ և 60 երեխա, 3 դաստիարակ:

1922-1923 ուսումնական տարում Լեռնային Ղարաբաղում գործող դպրոցների տիպերը, դասավանդող ուսուցիչների և աշակերտների թիվը՝ ըստ գավառների:

Քննակալարի անվանումը	Դպրոցների ընդհանուր քանակը	Առաջին աստիճանի դպրոց			Երկրորդ աստիճանի դպրոց		
		քանակը	Աշակերտների քանակը	Ուսուցիչների քանակը	քանակը	Աշակերտների քանակը	Ուսուցիչների քանակը
քաղաք Շուշի	10	9	711	19	1	222	16
գ.Ղարառշլաղ	2	2	52	2	-	-	-
գ.Շոշ	1	1	48	2	-	-	-
գ.Ազնեք	1	1	32	1	-	-	-
գ.Քռսանի	1	1	30	1	-	-	-
գ.Ֆարավ	1	1	32	1	-	-	-
Վարանդա գավառ	28	28	1824	24	-	-	-
Դիզակի գավառ	28	27	1862	42	1	172	16
Խաչենի գավառ	22	22	924	26	-	-	-
Զրաբերդի գավառ	26	26	1262	42	-	-	-

Վերոհիշյալ փաստագրական տվյալները վկայում են այն փաստը, որ նախորդ շրջանի (1918-1920թթ) համեմատությամբ, 1921 թվականից սկսած, Լեռնային Ղարաբաղում առաջին աստիճանի դպրոցների և աշակերտների թիվը կրկնապատկվել էր և Ղարաբաղի հեղկոսի կից գործող ժամանակավոր դպրոցների կառավարման հանձնաժողովը (Ար. Քամայան, Լևոն Վարդունի, Հայրապետ Մուսայեյան, Գրիգոր Տեր Պողոսյան, բժիշկ Նիկոլայ Յարամիշյան, Միքայել Շահգեղյան և ուրիշներ) իր իրավասության տակ է կենտրոնացրել հայկական բոլոր դպրոցները: Լուսավորության աշխատողներին անգնահատելի օգնություն են ցույց տվել Ղարաբաղի հայ հասարակությունը: Ամենուրեք գյուղերում և քաղաքներում հասարակական վճիռներ էին կայացնում՝ բաց անելու առաջին և երկրորդ աստիճանի դպրոցներ: Եթե նախկինում հայ կրթական գործիչներից շատերն անձնական նախաձեռնությամբ բացում էին մասնավոր դպրոցներ, ապա այժմ նրանք ևս նախընտրում էին աշխատել նոր տիպի ազգային դպրոցներում, որտեղ ստեղծվել էին համեմատաբար տանելի պայմաններ: Այդ ժամանակաշրջանում նոր տիպի դպրոցներում դասավանդում էին Շուշիի թեմական դպրոցի ռեալական ուսումնարանի ուսուցիչները և նրանց սաները: Նկատի ունենք՝ Ար. Քամայանին, Լ. Վարդունուն, Առ. Առաքելյանին, Գր. Ներսիսյանին, Խ. Սարգսյանին, Հ. Խաչատրյանին, Լ. Թախտաձյանին, Գր. Ղարապոզյանին և շատ ուրիշների:

Հարկ է նշել, որ նորաստեղծ Խորհրդային Հայաստանի հանրապետության կուսակցական պետական օրգանները, լուսավորության աշխատողները անգնահատելի օգնություն են ցույց տվել Լեռնային Ղարաբաղում եղած դժվարությունները համեմատաբար կարճ ժամանակամիջոցում հաղթահարելու և նոր տիպի դպրոց ստեղծելու գործում:

Հայտնի է, որ ազգամիջյան ընդհարումների մռայլ տարիներին քայքայվել են տնտեսությունը, ավերվել դպրոցական շենքերը, բնակչության մի մասը արտագաղթվել է հարազատ բնակավայրերից. վիճակը անմխիթար էր հատկապես ժողովրդական կրթության ասպարեզում: Չկային մասնագետներ, ուսուցչական կադրեր, ավելորդ է խոսել ուսումնադաստիարակչական աշխատանքների նվազագույն պայմանների՝ ուսումնական շենքերի, դասագրքերի ու ձեռնարկների և օժանդակ այլ հարմարությունների մասին:

Վերոհիշյալ ուսումնական տարիներին Լեռնային Ղարաբաղում նորաբաց առաջին աստիճանի դպրոցները զուրկ էին ուսումնական ամենաանհրաժեշտ գրենական պիտույքերից, դիդակտիկ նյութերից: Դպրոցները չունեին կաբինետներ և լաբորատորիաներ: Դպրոցական շենքերի բացակայության հետևանքով դասերը տեղի են ունենում մասնավոր տներում, նույնիսկ՝ խրճիթներում: Գոյություն չունեին նաև դպրոցական միասնական ծրագրեր ու դասագրքեր: Ծանր էր նաև ժողովրդական ուսուցիչների նյութական վիճակը: Եվ, չնայած ուսուցիչները ազնիվ ու ծանր աշխատանքի համար չնչին վարձատրություն էին ստանում, այնուամենայնիվ, հաճախ էլ ծրի, անվճար պարապում էին դպրոցում: Ժողովուրդը հոգատար վերաբերմունք էր ցուցաբերում ազնիվ ու հայրենասեր ուսուցիչների նկատմամբ:

Ասպիսով, վերլուծելով փաստագրական տվյալները, պարզ երևում է, թե ինչ վիճակի մեջ էր գտնվում ժողովրդական կրթության գործը Լեռնային Ղարաբաղում՝ խորհրդային իշխանության հաստատման նախօրյակին: Իսկ Ղարաբաղում 1920-1923 թվականներին ժողովրդական կրթության կազմակերպմանը նպաստող նախապայմաններից մեկը եղել է նորաստեղծ Հայաստանի Հանրապետության լուսավորության աշխատողների անգնահատելի օգնությունը՝ ուսումնական ծրագրերով, դասագրքերով, ձեռնարկներով, պլաններով ու մանկավարժական կադրերով ապահովման գործընթացը:

* Հետազոտությունը իրականացվել է ԼՂՀ ԿԳՆ կողմից տրամադրվող ֆինանսական աջակցության շնորհիվ N SCS «Արցախի կրթական համակարգը 5-21-րդ դարերում» գիտական թեմայի շրջանակներում:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ավանեսյան Ա., Բնական գիտությունների դասավանդումը Շուշիի ռեալական ուսումնարանում, Շուշիի ռեալական ուսումնարանի հիմնադրման 120-ամյակին նվիրված «Միջազգային գիտաժողովի նյութերի ժողովածու», 22-23 մայիսի 2001թ. «Դպրոցների պատմության դերը միասնական կրթական տարածքի ձևավորման գործում», Շուշի-Ստեփանակերտ, 2001:
2. Կիսիբեկյան Աբ., Հուշեր, էջ 357, «Առասպել» հրատարակություն, Եր., 2011:
3. Нагорный Карабах в международном праве и мировой политике. Документы и комментарий, том 1. Составитель, ответственный редактор, док. юрид. наук, профессор Ю.Т.Барсегов. М., 2008.
4. Տեր-Գասպարյան Ռ., «Շուշի», ՀԳԱ, հր., Եր., 1993, էջ 96-97:
5. Լեո, «Պատմություն Ղարաբաղի հայոց հոգևոր թեմական...»
6. Խաչատրյան Ա., Հարությունյան Գ., «Շուշիի մանկավարժական ուսումնարանը», Ստեփ., 2006, էջ 8-9:
7. Քամայան Ար., Զեկուցագրեր: Доклады с 1923-1934гг, стр. 64.
8. Կիսիբեկյան Աբ., Հուշեր, «Առասպել» հրատարակություն, Եր., 2011, հատ.1 էջ 236:
9. Աղաջանյան Մ., «Հաթերք», «Դիզակ պլուս» հր., Ստեփ., 2012, էջ 237:
10. Խաչատրյան Խ., «Տումի», Եր., 2003, էջ 89:
11. Մելքունյան Ա., «Ճարտար», Եր., 2012, էջ 188:
12. Հարությունյան Գ., «Ժողովրդական կրթության զարգացումը Լեռնային Ղարաբաղում», Եր., 1985, էջ 93-94:

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

Դպրոցական գործի վիճակը Արցախում խորհրդային
իշխանության հաստատման առաջին տարիներին (1920-1923թթ)
Արպատ Ավանեսյան, Գրիշա Հարությունյան

Արցախը Ռուսաստանի տիրապետության տակ անցնելուց հետո բախվեց ցարական կառավարության ռեակցիոն ազգային ճնշման բազմաբնույթ դրսևորումների հետ: Իրականացվող քաղաքականությունը առանձնակի ցավալի էր արտահայտվում ժողովրդական կրթության բնագավառում: Հայկական դպրոցներում հաճախակի արգելվում էր մայրենի լեզվի դասավանդումը: Ժողովրդական կրթության վիճակը ավելի վատացավ հատկապես 1918-1920թթ.: Տնտեսության լիակատար քայքայման, ազգամիջյան կռիվների ու քաղաքական իրադարձությունների անբարենպաստ ընթացքի հետևանքով գրեթե դադարել էր գործելուց դպրոցական ցանցը:

Խորհրդային իշխանության կազմավորումից հետո Հայաստանի Հանրապետության պետական կառույցները անգնահատելի օգնություն ցուցաբերեցին Արցախում կարճ ժամանակամիջոցում նոր տիպի դպրոցական ցանց ստեղծելու գործում՝ այն հնարավորինս ապահովելով միասնական ուսումնական ծրագրերով, դասագրքերով, գրենական պիտույքներով և այլն:

Բանալի բառեր՝ դպրոցական գործ, ազգային դպրոց, ծխական դպրոց, տարրական դպրոց, ռեալական ուսումնարան, առաջին և երկրորդ աստիճանի հանրակրթական դպրոց, տարրական և միջնակարգ դպրոց, դպրոցական խորհուրդ, միասնական ծրագրեր և դասագրքեր:

РЕЗЮМЕ

Состояние школьного дела в Арцах в первые годы
установления Советской власти (1920-1923гг.)
Арпат Аванесян, Гриша Арутюнян

После вхождения в состав Российской империи, Арцах столкнулся с разного рода проявлениями реакционного национального давления царского правительства. Проводимая политика особенно болезненно проявлялась в сфере народного образования. В армянских школах часто запрещалось преподавание армянского языка. Состояние народного образования еще больше ухудшилось в 1918-1920 годах. Система школьного образования практически перестала действовать в результате распада экономики, междоусобных войн и неблагоприятного хода политических событий.

После установления Советской власти, государственные органы Республики Армения оказали неоценимую помощь, создав в Арцах за короткий период времени школьную сеть нового образца и оснастив ее, по возможности, едиными учебными программами, учебниками, письменными принадлежностями и т.д.

Ключевые слова: школьное дело, национальная школа, церковно-приходская школа, начальная школа, реальное училище, общеобразовательные школы первого и второго уровня, начальная и средняя школы, школьный совет, совместные программы и учебники.

SUMMARY

**The situation around primary education in Artsakh in the first
years of Soviet Power (1920-1923)
Arpat Avanesyan, Grisha Harutyunyan**

After becoming the part of the Russian Empire Artsakh faced diverse manifestations of reactionary ethnic pressure of the Tsarist government.

Implementing policy produced great impact on the field of popular education. Mother tongue teaching was frequently forbidden in the Armenian schools. The state of popular education worsened especially in 1918-1920. As a result of complete economic disaster, internecine conflicts and negative course of political developments the school education network had ceased to operate.

After the establishment of the Soviet Power state authorities of the Republic of Armenia provided invaluable assistance in the process of founding in Artsakh a school network of new type within a short period of time, providing it as much as possible with joint educational programs, textbooks, writing implements.

Keywords: *schooling, national school, parochial school, elementary school, a vocational school, first and second level secondary schools, primary and secondary schools, the school board, joint programs and textbooks.*